

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА
БЕЛАРУСКІХ І РУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ
З ГАСТРАНАМІЧНЫМ КОДАМ**

*Навуковы кіраўнік: канд. філал. навук, дацэнт Савіцкая І. У.
Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт,
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Культура, як вядома, заснавана на сістэме інфармацыйных знакаў, якія ўплываюць на здольнасць чалавека суадносіць з’явы з розных сфер, акцэнтуючы ўвагу на галоўныя з іх. Культурны код займае важнае месца ў працэсе правядзення лінгвакультуралагічнага аналізу фразеалагізмаў. У лінгвістыцы культурнымі кодамі называюць другасныя знакавыя сістэмы, “у якіх выкарыстоўваюцца розныя матэрыяльныя і фармальныя сродкі для абазначэння культурных сэнсаў” [2, с. 70]. Мэтай культурнага кода з’яўляецца апісанне культурнай прасторы, а яго форма адлюстроўваецца ў розных знаках духоўнага і культурнага жыцця.

Даследчыкі [1, 2, 3] выдзяляюць шматлікія коды культуры: уласна чалавечы, раслінны, зааморфны, прыродны, архітэктурны, рэчавакасцюмны, артэфактна-рэчавы, часавы, лікавы і інш. Сярод іх вылучаецца і гастронамічны код, чаму спрыяе роля і прызначэнне ежы ў жыцці кожнага чалавека, захаванне на працягу ўсёй гісторыі народа нацыянальных прадуктаў харчавання, традыцыйных страў, іх назваў і рэцэптаў. Увагу мовазнаўцаў неаднаразова прыцягвалі пытанні, звязаныя з вывучэннем трафонімаў – назваў прадуктаў харчавання, страў розных народаў як асноўных кампанентаў фразеалагічных адзінак у розных мовах.

Пры параўнанні беларускіх і рускіх фразеалагізмаў з гастронамічным кодам мы ўлічвалі іх лексічны склад, канататыўную аснову і семантыку. Пры гэтым мы карысталіся ўсталяваным падзелам фразеалагічных адзінак дзвюх моў на тоесныя, падобныя і розныя, што дазваляе выявіць іх нацыянальна-культурную спецыфіку, больш поўна прадставіць светапогляд беларускага і рускага народаў як носьбітаў адпаведных моў.

Крыніцамі выбаркі фактычнага матэрыялу з’явіліся двухтомны “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [4, 5], “Фразеологический словарь русского литературного языка” А. І. Фёдарова [6], а таксама сучасныя лексікаграфічныя выданні ў інтэрнэце.

У беларускіх фразеалагізмах намі выяўлены назвы наступных прадуктаў харчавання: *абаранак, авёс, алей, баравік, блін, борніч, бульба, вяршкі, гарох, груша, грыб, дулі, каўбаса, капушта, каша, квас, кісель, крупа, лой, мак, малако, манна, масла, мёд, мука, мяса, перац, пернік, піва, пірог, поліўка, праснак, проса, пятрушка, рак, рыба, рэзька, сала, селядзец, смятана, соль, сыр, сыроватка, хлеб, хмель, цукар, цукерка, цыбуліна, шчупак, яблык, ягада, яешня і інш.*

У рускіх фразеалагізмах сустракаюцца такія назвы ежы: *апельсин, блин, бобы, булка, виноград, говядина, горох, гречневая каша, груздь, груша, дрожжи, жир, калач, капуста, каравай, карась, картошка, каша, квас, кисель, коврижка, колбаса, кофейная гуца, лимон, лук, манна, мёд, мак, молоко, морковь, мясо, овёс, огурец, орех, перец, пирог, постное масло, простокваша, пряник, пишено, редька, репа, рыба, сахар, селёдка, сливки, сметана, соль, сухарь, сыр, уха, хлеб, хрен, щи, яблоко, ягода і інш.*

Найбольш значнае месца ў культурах і рускага, і беларускага народаў, зразумела, займае хлеб і вырабы з мукі. Значнасьць хлеба ў абедзвюх культурах падкрэсліваюць шматлікія фразеалагізмы. Напрыклад, у беларускай мове: *Хлеб надзённы; Хлеб, соль і вада – першая яда; Хлеб-соль; Хлеб будзе, дык і ўсё будзе; Хлеб над панамі пан; Хлеб над усім пануе; Абы хлеб ды вада, то няма галада;* у рускай мове: *Хлеб засушны; Хлеб-соль; Хлеб – всему голова; Хлеб да вода – молодецкая еда; Без хлеба и мёдом сыт не будешь; Без хлеба и с мёду тошнит.*

У беларускіх адзінках сустракаюцца назвы іншых вырабаў з мукі: *абаранак, блін, галушка, каравай, клёцкі, пернік, пірог, праснак.* У рускай фразеалогіі іх асартымент больш шырокі: *блин, бублик, булка, калач, каравай, коврижка, крендель, лапша, макароны, оладьи, пирог, пирожок, пряник, пышка.* Прычым у некаторых фразеалагізмах пэўныя назвы супадаюць поўнасьцю або часткова ў дзвюх мовах: *блін / блин, абаранак/бублик, пірог/пирог, пернік/пряник і інш.*

Адсюль можна зрабіць выснову аб значным супадзенні культурных кодаў і канатацый, зафіксаваных у фразеалагізмах са словам *хлеб* або з назвамі іншых вырабаў з мукі абедзвюх моў, у абедзвюх культурах і менталітэтах.

Сярод фразеалагізмаў з трафонімамі часта выкарыстоўваюцца ацэначныя адзінкі з параўнаннямі, прычым такіх выразаў у беларускай мове значна больш, чым у рускай, і адрозніваюцца яны большай варыятыўнасьцю і разнастайнасьцю. Напрыклад: *Как об стенку горох (рус.) – Як пугаю (кіем) на вадзе, Як з кабылаю пацеры мовіць, Як з вадюю біцца (бел.); Сравнил божий дар с яичницей (рус.) – Прыраўняў свінню к каню, Прыраўняў казулю да зязюлі, Прыраўнавалі Бога да лапця (бел.); С жиру бесится (рус.) – Лой скуру пад'ядае, Наеўся пуп круп, дык жарствы захачеў; Ад сыці шалець*

(бел.); *Не всё коту масленица* (рус.) – *Мінуўся той час, што з мёдам варыў квас* (бел.); *Расшибиться в лепешку* (рус.) – *На блін распляскацца, Распляскацца як праснак* (бел.); *Кровь с молоком* (рус.) – *Сыр ды малако, Як перапечка, Румяны як пернік* (бел.); *Как сыр в масле кататься* (рус.) – *Як сыр у смятане (як клёцкі ў масле) плаваць (жыць), Як галушка па масле плаваць* (бел.); *Перебиваться с хлеба на квас* (рус.) – *Тыдзень з алеем, тыдзень галеєм, Дзень з алеєм, а тры дні галеєм, Часам з квасам, а парою з вадою* (бел.).

Даволі многа сустракаецца ў беларускай мове фразеалагічных адзінак, у якіх апісанне ці характарыстыка чагосьці або кагосьці даецца праз параўнанне з горкім або салодкім: *Апрыкраць як горкая цыбуліна (як горкі яблык); Абрыднуць як рыба гнілая; За горкую ягаду ўпекціся; Стаць горкім як чэмер; І адно не мёд (не цукерка), і другое не рэдзька; Шылам патакі халіўшы; Чужая жонка мёдам мазана, а свая смалою; Мінуўся той час, што з мёдам варыў квас*. У рускай мове знойдзены адзін адпаведнік: *Надоеть хуже горькой редьки*.

Значную цікавасць уяўляе культурна абумоўлены выбар напояў. Так, у рускай фразеалогіі зафіксаваны лексемы *вино* і *водка*: *Кто вино любит, тот сам себя губит; Чай не водка – много не выпьешь*. У беларускіх фразеалагізмах сустракаюцца таксама два віды напояў – *гарэлка* і *піва*: *Гарэлка да добрага не давядзе; Кто на гарэлку часта ходзіць, той сам сабе шкодзіць; Вада жывіць, а гарэлка губіць; Ад гарэлкі розум мелкі; Гарэлкай розуму не прамыеш; Адным возам на піва едуць*. Акрамя таго, у беларускай фразеалогіі, у адрозненне ад рускай, асобая ўвага ўдзелена хмелю: *Хмель не вада – чалавеку бяда; Галодны – пра хлеб, п'яны – пра хмель; Каб на хмель не мороз, ён бы тын перарос*.

Праведзены аналіз устойлівых выразаў дазволіў выявіць вялікае значэнне тлушчу (лою) у жыцці беларусаў, што і адлюстравалася ў значнай колькасці адзінак: *Лою за скуру заліць; Лой скуру пад'ядае; Ні лою ні ўдою; Ні лой ні масла; Ні лой ні мяса, горай дурня Апанаса; Бачыць котка лой, ды не ёй*. Падобныя выразы даволі частыя і ў рускай фразеалогіі: *Жиром глаза заплыли; С жиру беситься; Лопатся от жиру; Не до жиру, быть бы живу*. Як бачым, і рускія, і беларускія выразы з кампанентам *лой/жир* маюць пераважна адмоўную канатацыю.

Цікава, што ў беларускіх фразеалагізмах, у адрозненне ад рускіх, зафіксавана больш запраў, уключаючы як сам гіперонім *прыправы* (*Патравы любяць прыправы*), так і словы *перац*, *пятрушка* і інш.: *Задаць перцу; Перцу ўсыпаць; Даць перцу з імберцам; Танцавала рыба з ракам, а пятрушка з пецярнякам*.

Пры дапамозе словазлучэння *птишынае малоко/птичье молоко* і ў беларускай, і ў рускай мовах аднолькава адлюстроўваецца поўны дабрабыт

і багацце: *Адно птушынага малака нестася/Птичьего молока только нет.* Аднак у беларускай фразеалогіі ёсць і зусім нечаканы выраз – *смажаны лёд: Толькі (адно) смажанана лёду нестася.*

Неабходна адзначыць, што запазычаныя трафонімы ў дзвюх мовах сустракаюцца рэдка. Так, у беларускіх фразеалагізмах былі зафіксаваны словы *мігдалы (миндаль)* і *дулі (фиги)*: *Не ўсё ж мігдаламі карміць; Дзе плот ды дзядуля, там смачныя дулі;* у рускай мове – *апельсин* і *изюм*: *Понимать как свинья в апельсинах; Не фунт изюма.*

Такім чынам, фразеалагізмы з гастронамічным культурным кодам складаюць значную частку і беларускай, і рускай фразеалогіі. Устойлівыя выразы, якія маюць у сваім складзе назвы ежы, захавалі да нашых дзён адметныя звычаі і традыцыі двух народаў. Параўнальны аналіз фразеалагічных адзінак дазваляе выявіць разнастайныя аспекты нацыянальных моў і культур, спрыяючы лепшаму разуменню саміх сябе і іншых народаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Бурукина, О. А. Метаотношения понятий «культурный код» и «коннотация» в «культурном переводе» / О. А. Бурукина // Международный журнал исследований культуры. – 2019. – № 2. – С.16-30.
2. Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры / М. Л. Ковшова. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2013. – 456 с.
3. Культурные коды в русских и белорусских фразеологизмах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id/42720787>. – Дата доступа: 22.02.2022.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т.1. А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
5. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т.2. М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
6. Фразеологический словарь русского литературного языка: в 2 т. / Сост. А. И. Фёдоров. – Новосибирск: ВО «Наука», 1995. – Т.1: А-М – 391 с.